

Krigsminne frå Oгна, Brusand og Øvra Bygdå

OTTO LAURITS FUGLESTAD

Jærkysten er full av krigsminne. Går du langs jærstrendene kjem restar etter 2. verdskrig raskt til syne. Her finst ruinar, bunkersar, tunnellar og oppstillingsplassar for ulike kanontypar, for ikkje å snakke om dei godt synlege *Hitlertennene* på Brusand. Dette er fysiske krigsminne. Men korleis var kvardagslivet og det personlege møte med den tyske okkupasjonsmakta? Det er det Otto Laurits Fuglestad gjer oss eit glimt inn i med artikkelen *Krigsminne frå Oгна, Brusand og Øvra Bygdå*.

KRIGEN ME IKKJE VERT FERDIGE MED

Den andre verdenskrigen og okkupasjonen av Norge frå 9. april 1940 - 8. mai 1945 har sett djupe spor i norsk historie. Framleis vert det skrive bøker, laga filmar og debattert om ulike sider ved denne mørke tida. Ofte er det dei dramatiske hendingane som vert dregne fram: heltar og svikarar, sabotasjeaksjonar og motstandskamp. Men korleis var det daglege livet gjennom desse åra? Korleis vart livet i våre lokalsamfunn prega av den tyske okkupasjonen? Korleis skaffa folk seg mat og andre daglegvarer i ein periode med streng rasjonering? Korleis skulle folk forhalda seg til dei tyske soldatane som dei hadde tett innpå seg kvar einaste dag?

TIDSVITNE FORTEL

Mange av dei som kunne ha fortalt om dette, er nå døde. Men framleis er her nokre tidsvitne igjen. Eg har intervjuja to av dei, Margit Sirevåg og Tomas Stokkeland. Dei var begge fødte i 1922 og vart konfirmerte saman. Ho Margit smiler når ho fortel at han Tomas meinte dei hadde så god kontakt då dei gjekk for presten. Ho kunne ikkje hugsa at dei hadde sagt eit einaste ord til kvarandre. Men seinare i livet drøste dei alltid med kvarandre når dei treftest. Tomas var sonen til Ingvald og Lava Stokkeland og budde på Brusand heile livet. Han døydde for få år sidan, 94 år gammal. Margit vaks opp på Oгна som dotter av Lars og Josefine Jaarvik, og syster til Kjell Jaarvik som dreiv landhandelen etter foreldra vidare. Margit flytte til Sirevåg då ho gifte seg, og ho bur framleis i Havraskaret.

Margit Sirevåg framfor eit måleri som kunstnaren Bruno Krauskopf måla av henne då ho var i konfirmasjonsalderen.
Foto: Svein Høyland.

Eg har også henta litt stoff frå dei to bøkene med folkeminne frå Oгнаheiå, og frå boka Øvra Bygdå av Johan Tjåland. Dessutan har eg fått verdfulle opplysningar om motstandsmannen Livar Storhaug si dramatiske flukt våren 1945 av Reidun Kvía, født Nielsen. Ho vaks opp på Oгна som dotter av Reidar og Berta Nielsen. Også Berit Bøe, født Svanes, har gitt opplysningar eg har nytta i artikkelen. Mange av bileta er henta frå Lisabet Risa si bok «Bilete frå Hå». Sjølv er eg fødd i 1939 og oppvaksen på Brusand. Der hadde foreldra mine, Elias og Malena Fuglestad krambu. Elias begynte med handel tidleg på 1930-talet, og dei selde krambua då han vart pensjonist i 1972.

KRIGSUTBROTET

Margit hugsar godt den dagen krigen kom til Norge, 9. april 1940. Ho var 18 år. Ein gjeng med Opstadfangar frå Opstad tvangsarbeidshus arbeidde på vegen rett framføre krambua deira på Oгна. *Me hadde ikkje lov å snakka med dei, men dei hadde lov å gå bort i vaskehuset og drikka. Ho mor tykte synd om dei og sette ut ei flaske med saft til dei. Den forsvant fort. Då me høyrde på radioen at krigen hadde brote ut, sette me opp vindauga så dei óg kunne høyra. Då vart det fart på mange av karane. Nokre av dei stakk av. Dei ville heim og sjå til familien. Vaktene som passa på dei, var sikkert bare glade til.*

Hos Jaarvik hadde dei ein tyskar buande hos seg like før krigen. Den dagen krigen braut ut, hadde han vore ute på tur. Då han kom tilbake, sa mor til Margit noko om at han Hitler var ikkje gode. Då braut han ut: *Jamen fru Jaarvik, du må ikke si sånt.* Han viste fram at han hadde hakekors på kleida sine. Like etter drog han av garde og kom ikkje igjen.

Ein av dei fyrste dagane etter krigsutbrotet kom nokre tyske soldatar kjørande. Dei hadde uniformar og høge lerstøvlar. Då soldatane kom inn på krambua, stod folk langsetter veggene. Dei var redde for å verta skotne. Tyskarane sa kva dei skulle ha, og slengde ei bunke med setlar på disken. Ein annan dag kom det ein tyskar ifrå Eigersund og forlangde at Josefine og Margit skulle laga mat til nokre offiserar. Dei torde ikkje gjera noko anna, og tyskarane sat inne hos Jaarvik og åt.

Eit inntrykk som sit igjen hos Margit frå krigsåra, er at det var så mørkt. Dei hadde nokre små lommelykter

som dei kalla for Mikke Mus-lykter. Dei kunne senda små blink inn i mørkret og jentene kunne ta seg fram med forsiktige steg. Ein gong ho og ei venninne hadde vore i Sirevåg, gjekk dei heimover mot Oгна langs eit gjerde. Dei heldt seg fast i gjerdet for ikkje å ramla. Brått vart dei stansa av tyske vakter. Jentene hadde kome til ein kontrollpost og måtte visa passa sine. Etterpå fekk dei gå vidare i mørkret med dei blinkande Mikke Mus-lyktene sine.

Under krigen stengde Jaarvik krambua i 6-7-tida om kvelden, for dei hadde ikkje så mykje å selja. Elles var vanleg stengetid i halv 9-9-tida om kvelden. Det var rasjonering på mange daglegvarer, og på sjokolade og tobakk. I avisene var det fyldige byttespalter der folk ønskte å byta til seg varer mot noko dei sjølv kunne avsjå.

RADIO PÅ LOFTET OG NYTT FRÅ LONDON I NORSK VEKEBLAD

Det var ikkje lov å ha radio under krigen. Folk skulle ikkje få vita noko om krigens gang, og slett ikkje høyra nytt frå den norske eksilregjeringa i London. Tyskarane gjekk rundt og leita på gardane og hos andre som kunne tenkjast å ha gøymt unna ein radio. Apparata dei fann, vart tekne til Brusand for oppbevaring i eit rom i stasjonsbygningen på jernbanen.

Tyskarane gjekk ut og inn i krambua til Jaarvik kvar dag, og dei kom nok ikkje på at folka her hadde gøymt unna eit apparat. Men Kjell Jaarvik hadde vore dristig nok til å gøyma unna ein radio på loftet. Radioen såg mest ut som ein bandspelar, og Kjell hadde liggjande framme eit kurs i tysk, så det såg ut som om han lærte

Jaarvik landhandel på Ogna, ukjent årstal.
Foto: Ukjent, * i privat eige.

Bønder frå Brusand leverer frå seg hestane til okkupasjonsmakta på Brusand torg vinteren 1941. Meieristyrar Johannes Sæbø i kvit jakke til venstre i biletet var ein ivrig motstandsmann. Foto: Sven Stokkeland, *Hå folkebibliotek.

seg tysk. Men han hadde fått Bertram Kvadsheim til å laga ein ekstra dings så dei kunne ta inn nyheiter frå London. Denne dingsen måtte gøymast godt. Ein av gøymestadene var verpekassen til hønsa.

I Sirevåg var det òg nokre vågarar som hadde gøymt unna radioen og hørde nytt frå London. Nyheitene skreiv dei ned, og arket la dei inn i bunka med Norsk ukeblad som dei selde i krambua til Svanes. Arket med nytt frå London låg i blad nummer to i bunka. Her kunne Sirevågsfolk som kjende til ordninga, koma innom og lesa nytt om krigen når det ikkje var tyskarar i krambua.

BRUNO KRAUSKOPF

Bruno Krauskopf hørde til ein krets av tyske målarar

som braut med den naturalistiske tradisjonen i landskapsmåleri. Då nazistane kom til makta i Tyskland i 1933, fordømde dei denne kunsten og kalla han for «entartet» - utarta eller degenerert . Det vart uholdbare forhold for desse kunstnarane i heimlandet, og mange emigrerte. Krauskopf kom til Norge i 1933/34. Då toget nordover frå Egersund kom forbi Sirevåg, vart han sterkt fengsla av landskapet. Han hoppa av på Ogna, og her fann han seg ei tomt og bygde hytte ved osen av Ognaelva. Hytta finst framleis. Den ligg lunt og fint til, og er ombygt og påbygt i seinare tid. Krauskopf budde på Ogna under heile krigen.

Det var ikkje bare enkelt å vera tyskar i Norge under krigen. Sjølv om han altså hadde flykta frå nazi-

regimet, vart han mistenkt for å samarbeida med den tyske okkupasjonsmakta. Eit teikn på det var blant anna at han kunne gå fritt att og fram til sjøen der han hadde hytta, sjølv om store delar av området var minelagt. Då krigen var slutt, vart han utvist frå Norge, utan at han vart skulda for noko straffbart.

Krauskopf budde på Ogna i meir enn ti år. Han vart kjend med folk og hadde omgang med nokre av dei. Ikkje minst var han kunde i den lokale krambua til Jaarvik. Men som kunstnarar flest hadde han ikkje alltid pengar til å betala for varene han kjøpte. Det ordna Josefine, kona til Lars, med å ta eit måleri som betaling. Og bileta var verdfulle då. Han tok 800 kroner for eit måleri, mens eit brød kosta 25 øre og ei øskje sigarettar kosta 40 øre. Måleria er sjølvstekt langt meir verd i dag, og alle i familien Jaarvik har minst eit bilete av Krauskopf. Margit har eit flott portrett av seg sjølv som Krauskopf måla då ho var i konfirmasjonsalderen. Nå heng det fint på veggjen i stova hennar. Ho fekk også presang frå Krauskopf då ho konfirmerte seg, med helsing frå Ruth og Bruno. Ruth var den nye kona. For å halda dei ulike damene til Krauskopf frå kvarandre, snakka dei om *hu røa* og *hu svarta*. Det gjekk på hårfargen. Den fyrste kona hans som hadde guten Erik saman med Krauskopf, var flink til å stella i hagen og gjera det fint rundt huset. Ho klarte til og med å dyrka tomatar på friland utanfor hytta.

Dei som har sett bilete som Krauskopf har måla, veit at det er fargesterke måleri som ikkje gjenskaper naturen slik vi ser han. Det er naturen slik kunstnaren oppfattar han i sitt eige sinn. Det kunne nokre gonger

vera vanskeleg å sjå kva som var opp og kva som var ned på eit bilete. Det hende nok og at folk hengde dei opp–ned, slik at *det såg ut som om graset kom ned frå himmelen*, for å sitera Margit.

TYSKARJENTENE

Margit stod i krambua til Jaarvik, og ofte fekk ho tilbod av tyske soldatar og offiserar som ville vera i lag med henne. Ein gong var det ein som spurde ganske kvasst *Warum*, og ville ha forklaring på korfor ho sa nei. *Dei trudde jo at me var venner*. Ein annan sa at han kunne melde henne for denne uviljen mot tyskarane. *Viss du melde meg for det, så kan eg godt sitja i fengsel*, var svaret frå Margit. Men det vart ikkje noko meir av dette.

Margit og mange med henne let seg altså ikkje freista til å gå ut med dei tyske soldatane, men det var det andre som gjorde. Dei var flotte unge menn, desse tyske soldatane, høflege og galante. Så det kunne vera freistande å vera i lag med dei, kanskje gå ut på ein restaurant eller ut og dansa. Og så hende jo det som hender mellom unge menneske at mange av dei vart forelska. Nokre vart med barn, nokre reiste til Tyskland etter krigen og gifte seg med han dei hadde vorte glad i.

Eit av mine minne om tyskarjentene er dette: Nokre dagar etter at krigen var slutt, stod eg oppstilt på jernbanestasjonen saman med andre Brusandfolk. Me venta på to lokale jenter som hadde hatt lag med tyskarar under krigen. Som straff hadde dei fått håret avklypt. Som ei slags tilleggsstraff hadde dei meldeplikt for stasjonsmeisteren. Og her kom dei, bratte i nakken og med blikket rett framover. Det var som ein spissrot-

gang der det stod folk på begge sider og glodde på dei.

Det var mykje i denne situasjonen eg som seksåring ikkje kunne forstå: Hitler og nazismen sitt forsøk på å leggja under seg Europa, konsentrasjonsleirane, utryddinga av jødane, okkupasjonen av Norge, motstandskampen, det skarpe skiljet mellom dei som var med og dei som var mot. Men min sympati var hos jentene. Eg visste kven dei var. Eg hadde sett dei saman med andre ungdommar på Brusand. Med barnet sin intuisjon forstod eg litt av kor ille dei måtte ha det, der dei stilt gjekk fram med hovudet løfta i trass.

Etter krigen og fram til vår tid er det skrive mykje om tyskarjentene sin skjebne. Dei var inga einsarta gruppe. Nokre av dei hadde kortvarige og overflatiske forhold med tyske soldatar, andre fann livsledsagaren sin i dette forholdet. Nokre vart gravide og fekk barn med soldaten, og desse barna fekk ofte merkelappen tyskarunge på seg.

I forsøket på å forstå dei sterke og hatske reaksjonane mot tyskarjentene, peikar nokre på at det vart opp-

Forfattern som åtteåring. Utsnitt av familiebilete teke 1947. Foto: J. W. Eskildsen, * i privat eige.

levd som eit stort svik at dei kunne ha kjærasteforhold med representantar for fienden. Sjølv om det var mange andre som både handla med og på andre måtar drog fordelar av kontakten med okkupasjonsmakta, vart deira svik rekna som mindre enn jentene sitt. Det var som jentene sitt intime liv var ein slags nasjonal eigedom, noko som gjorde at deira svik fekk andre og større dimensjonar. Likevel, i ettertida er det mange som ser på det som ein skamplott i oppgjeret etter krigen, at desse jentene vart behandla som dei gjorde.

Margit har eit minne som lyser litt opp i dette landskapet. Det var eit hus i Sirevåg der det vanka tyskarar, og der budde det ei ung jente på 16 år som hadde hatt kontakt med enkelte av soldatane. Etter krigen kom det norsk politi og arresterte henne og tok henne med til Egersund. Då sette Erling Sirevåg, mannen til Margit, seg i bilen, kjørte til Egersund og forlangte å få jenta med seg heim. *Ho er jo bare ein unge. Viss de skal arrestera nokon, så må de ta foreldra.* Han fekk jenta med seg tilbake til Sirevåg. Som rimeleg kan vera, stod Erling høgt i kurs hos denne jenta i all tid etterpå.

FORHOLDET MELLOM TYSKARANE OG DEI LOKALE FOLKA

Tyskarane var her i fem år, og både her på Jæren og mange andre stader, var innslaget av tyske soldatar godt synleg i lokalsamfunnet. Til dels budde dei i husa til norske familiar. Då vart ein kjend med dei som vanlege menneske og ikkje bare som soldatar. I nabohuset vårt på Brusand som familien Roxmann åtte, budde det også tyske soldatar. Eit litt uklart minne eg har om dette er at ein gong fekk dei hos Roxmann bod om at

ein soldat som hadde budd hos dei, hadde omkome. Eit tysk krigsskip han var om bord på, vart torpedert. Det gjorde inntrykk på familien, og dei syrgde over at nok eit ungt liv hadde gått tapt.

Det var også slik at mange av dei tyske soldatane slett ikkje var på parti med Hitler, og at dei hata å vera med i denne krigen. Ein av dei som Margit fortel om, heitte Kurt. Han sa: *De kan seia kva de vil til meg, men ikkje til dei andre.* Då han fekk høyra om det mislykka attentatet mot Hitler, kalla han det for *halvgjort arbeid*. Kurt omkom mens han budde på Oгна. Han gjekk på ei mine.

Nokre av dei tyske soldatane stakk også til ungane litt snop av og til, runde, gulgrøne pepparmyntedrops. Eg kan ikkje hugsa at mine foreldre nokon gong sa til meg at eg ikkje måtte ta imot. Eg hadde likevel ei kjensle av at det ikkje var heilt greitt. På barnleg vis forstod eg vel at tyskarane prøvde å gjera seg til venns med oss ungane. Dei kjende nok uviljen frå dei vaksne og visste at dei ikkje var populære blant folk.

Det var altså skilnad på dei tyske soldatane. *Nokre var gode og nokre var dårlege*, seier Trygve Omland i filmen med intervju med han om arbeidet med Hitlertennene. Men det var ei vond og vanskeleg tid. Kjentfolk vart skotne eller omkom på anna vis. Og det gjekk hardt ut over jødane. Likevel seier Trygve: *Det nyttar ikkje å bera på hat. Ein må leggja den vonda tida bak seg.*

Tomas Stokkeland seier også at det var skilnad på tyskarane. Nokre snakka meir og var meir på lag, andre var mutte og tagale. *Men dei tyske soldatane hadde folk over seg som dei måtte lyda*, seier Tomas. Heilt på slutten av krigen vart Tomas saman med andre norske plas-

serte på det som vart kalla Baustelle Sandve. Gaurudlå er det lokale namnet. Her skulle dei laga kanonstillingar og grava skyttargraver. På fritida spelte dei fotball, eit tysk lag mot eit norsk. Det seier og noko om at motsetningane ikkje kunne vera så harde når dei kunne få det til. *Dei var i grunnen ganske greie*, seier Tomas. Han fortel også om ein av dei tyske soldatane som budde på Varhaug og kom med motorsykel til Sandve. Midt på dagen tok tyskaren ut og kjørte til Øvra bygdå der han fekk kjøpa egg på ein gard. Desse brukte han seinare til å halda seg inne med dei tyske offiserane.

Både Tomas og Trygve fortel om at dei både prøvde å lura seg unna arbeidet i Grøftå, og juksa når dei kunne få det til. Namnet Grøftå vert brukt både om det området der Hitlertennene står, og om den djupe grøfta som karane grov, og som strekkjer seg vidare nordover vest for Kvalbeinskogen. Når vaktene snudde ryggen til, hende det at dei slengde ein heil sekk med sement inn i betongblandaren. Og ikkje alle steinane dei sette opp som vern mot invasjon frå havet, stod like støtt. Ein episode var då ein tysk offiser sette foten på ein stein. Denne stod så ustøtt at han velta. Offiseren vart rasande og vifta med pistolen. Då var dei redde for at det skulle gå liv tapt. Trygve fortel også om ein gong dei fekk ordre om å spikra noko i ein bunkers. Det brukte dei ein heil pakke på. Tyskaren vart sint og sa *fünf Nadeln ist genug*, fem spikrar er nok.

ARBEIDET MED HITLERTENNENE

Og nå er me inne på arbeidet i Grøftå som gjekk føre seg frå vinteren 1942 til krigen var slutt. Hitlerten-

Tysk offiser inspiserer arbeidet med Grøftå mellom Kvalbein og Brusand. Foto: Sven Stokkeland, *Hå folkebibliotek

nene var ein del av Festung Norwegen, tyskarane sitt forsvar mot invasjon frå sjøen. Festung Norwegen var ein del av Atlanterhavsvollen som strekte seg frå Finnmark i nord og like sør til Frankrike. Denne vollen er det altså tydelege spor etter framleis. Små støypte blokker står langs fylkesveg 44 frå Steinabakken nord for Brusand og sør til Varden der Oгна camping ligg nå. Nærast vegen står to rekkjer med støypte blokker, og utanfor der to rekkjer med skotne natursteinar. Nord for Steinabakken og på vestsida av Kvalbeinskogen kan ein framleis sjå den djupe grøfta som dette tvangsarbeidet fekk namn etter. Tanken var at Grøftå skulle vera 8 – 10 meter djup og dermed hindra tanks og kanonar å koma fram. Og går ein vidare nordover,

finn ein framleis fleire bunkersar og skyttergraver som tyskarane bygde på toppen av Ørnakulå. Dette er eit område som ligg vest for Jærgarden Kvalbein, og like ovanfor sandkulene langs stranda.

I byrjinga var det mest folk frå Brusand og Vigrestad som arbeidde i Grøftå. Seinare kom det folk både frå Stavanger og Egersund. Tomas meinte det var *dei minst viktige* som var innkalla til dette arbeidet. Etter hans meining var arbeidet like mykje eit sysselsetjingstiltak som det var forsvarsarbeid. Sjølv var han fiskar utan båt, og frå Vigrestad kom det mange møbelsnekkjarar. Fordi han var fiskar, fekk han permisjon for å vera med på sildefisket kvar vinter. Det gav han ein ekstra kvote med kaffi og tobakk. Tyskarane hadde nok ei forvent-

Hitlertennene på Brusand med ei jente i sommarkjole. Foto: Ukjent, *Hå folkebibliotek.

ning om å få sild i retur, men det fekk dei ikkje.

Ein gjeng frå Dalane vart plasserte i steinbrotet i Varden for å hogga stein. Steinane vart frakta på ein smalspora skjenegang som gjekk frå Varden og nordover Brusanden til Steinabakken. På det meste arbeidde fleire hundre mann i Grøftå. Folk budde overalt: i skulehuset, på bedehuset og på ungdomshuset, og nokre budde også i private heimar. Bøndene måtte i periodar og særleg i den kalde årstida, låna ut hestane sine til tyskarane. Hestane vart brukte både til arbeidet i Grøftå og til andre transportoppdrag.

Eit av mine eigne minne frå denne tida er at tyskarane

hadde kanonstillingar mellom Hitlertennene og skaut på blink mot store, kvite papirblinkar som stod langs strandkanten. Det var øvingsskyting. Eg sat på spisebordet i stova heime og hørde på dundringa av kanonane. Eg trur ikkje eg var redd, for dei skaut jo mot sjøen. Men dei kunne kanskje spart seg desse øvingane, for det kom aldri nokon invasjon over strendene her. Den store invasjonen av allierte styrkar kom lenger sør, i Normandie i Frankrike. Den invasjonen var innleiinga til slutten på den 2. verdskrigen.

Eit anna minne er at far min, Elias, som hadde drivhus på heimemustomta, dyrka tobakksplanter der. Ein gong bytte han til seg ein skrivemaskin. Det var ein Re-

mington i fullt brukbar stand både under krigen og til dei selde butikken i 1972. Peder Stokkeland som budde på loftet hos oss med familien sin, brukte også tobakk som byttemiddel. Og han lurte seg til å røykja litt sjølv når han trudde at ingen såg han. Men litle meg såg ein gong han røykte inne på kjøkkenet i andre etasjen. Han prøvde å gøyma seg vekk under ei steikepanne.

EI TRAGISK ULUKKE

Eg har også minne om ei tragisk ulukke som hende på ettervinteren i 1945. Det hadde samband med minefeltet som låg på heile Brusanden frå Varden og nordover til Kvalbein. Minefeltet var ein del av Festung Norwegen. Kom du borti ein snubletråd, så small det. Ein mann frå Brusand som heitte Lars Ånestad hadde fått lov til å gå opp ein sti gjennom minefeltet og til sjøen. Han var djupt religiøs, og trudde seg kanskje verna av Vår Herre sidan han kunne gå gjennom minefeltet utan at ei mine gjekk av. Men ein gong må han ha tråkka feil. Ånestad vart liggjande i lang tid, kanskje eit par dagar, før dei bar han til folk. Då hadde han fått lungebetennelse og døydde. Eg har sjølv eit svakt minne om dette: I grålysinga ein regntung morgon mot slutten av krigen kom dei berande med ein mann på ei bære forbi huset vårt som låg like ved vegen. Det var han Lars Ånestad. Etter krigen måtte tyskarane sjølv leita opp og fjerna minene.

DEN DRAMATISKE HISTORIA OM MOTSTANDSMANNEN LIVAR STORHAUG FRÅ KLEPP

Livar Storhaug var direktør ved Kyllingstad plogfabrikk og leiar for Klepp Milorg. Ein dag i mars 1945 sat han

på kontoret sitt då telefonen ringde og varsla han om at Gestapo truleg var på sporet av han. Han ante uråd og forlet straks kontoret. På ein lånt sykkel kom han seg unna tyskarane som hadde omringa det gamle herads-huset i Kleppekrossen. Etter kvart kom han sørover og søkte fyrst tilflukt hos Ludvig Hetland i Øvra Bygdå aust for Brusand. Ludvig hadde ei beinmølle. Dette var ein liten fabrikk der han mol opp bein etter daude dyr til dyrefor. I denne mølla fekk Livar skjula seg nokre dagar.

Men Livar var framleis redd for at tyskarane skulle finna han der. Under krigen var det dødsstraff for å ha ettersøkte personar i huset, og han søkte etter ein stad der han kunne vera tryggare enn i beinmølla til Ludvig. Løysinga vart ei hytte i Rabaliå vest i Ognæheia, ikkje langt frå garden Ualand. Det var driftsstyrar ved elektrisitetsverket på Hetland, Christian Nielsen som åtte hytta. Han og Storhaug var vener og kjende.

Det var Gabriel, bror til Ludvig, som fylgde Livar til hytta i Ognæheia. Dei starta grytidleg om morgongen kl 0430 for å koma forbi Tovdal før det vart lyst. Dei var framme ved hytta kl 1030 etter ein lang marsj. Eit kvarter seinare kom Christian og Reidar Nielsen med nøklar og proviant og nødvendige instruksjonar for opphaldet, slik dei hadde avtalt. Storhaug var i hytta frå 3. april til 7. mai i 1945. Opphaldet i hytta var ikkje utan dramatisk. Livar Storhaug har sjølv skildra desse dagane i hytteboka til Nielsen. Han var i Rabaliå på nytt tre dagar i juli 1946. Om dei dramatiske dagane i hytta året før skriv han blant anna:

Efter instruksjonen skulle jeg holde meg inne i stygveir, onsdag og torsdag var jeg derfor inne. Torsdag 5. april min 3. dag i Eikli hadde jeg lagt meg i øverste køye og

Berta Nielsen framfor hytta i Rabaliå. Døra me ser på biletet var den som tyskarane rista i.

Foto: Ukjent, * i privat eige.

Livar Storhaug i ura ovanom hytta i Rabaliå. Biletet er teke i 1945 medan han var i dekning.

Foto: Egil Kjell Nielsen, * i privat eige.

leste. Omkring kl 11.00 hørte jeg støy utenfor. Leserne kan tenke seg min følelse da jeg oppdager 7 bevæpnede tyskere utenfor porten. De blev fordelt rundt hytta og noen stod klar til skudd med sine maskinpistoler. De rev og slet i vinduene. De lirket på begge dørene og en skrek glederstrålende da han fikk opp låsen til hoved-døren. Heldig-

vis var der gammel smekklås på innsiden. Tyskeren la skulderen til 3 ganger. Mitt hjerte arbeidet hurtigere enn vanlig og jeg tenkte merkelig nok på hypnose og sa lavt: *Gehen, gehen, gehen*. En tysker som var på det øverste vindu sa: *Es schlaft ein mann im bett*. Jeg fortsatte: *Gehen, gehen ...* og hører en skrike og kalle dem sammen

og de gikk merkelig nok. Jeg var ikke sen om å luske meg ut og opp i skogen. Den neste dag kom de tilbake og det samme gjentok seg utenfor, men jeg satt i skråningen ca. 70 – 80 m ovenfor hytta, godt skjult og så på dem.

I hytteboka (som framleis er i familien Nielsen sitt eige. Nå er det barnebarnet til Christian, Rolf Ove som tek vare på boka) fortel Livar at Christian Nielsen og sønene Reidar og Egil Kjell kom med mat til han i hytta. Folk i bygda mumla om at laksen i Ognaelva kom tidleg det året sidan dei tre karane var så tittgjengde til Rabaliå. Mesteparten av tida oppheldt Livar seg i ei ur eit godt stykke oppi skogen. Derifrå kunne han sjå om det var trafikk ved hytta. Og når dei tre Nielsen-karane hadde vore oppe med mat, la dei eit kvitt håndkle på hyttetaket. Det var ingen andre som visste om Livar i Rabaliå under krigen enn dei tre Nielsen-karane pluss kona til Reidar, Berta, som steikte brød til han. Mjøl til brødet fekk ho truleg frå heimegarden Neset på Fuglestad. Berta var dotter til Ole og Pauline Fuglestad.

SKOTET I KLOKKA I HOMSE

Det er også ei hending frå garden Homse som vert fortalt i boka Folkeminne frå Ognaeiå. Det var Gabriel som då var bonde på Homsegarden, og han hadde ei gammal munnladningsbørse. Det kom tyskarar på inspeksjon, og dei fann børsa. Ein av dei stod og fikla med henne. Han spurde om børsa var ladd, og Gabriel meinte at det var ho ikkje. Tyskaren sikta mot klokka som hang på veggen og trekte av. Då small skotet, rett over hovudet på ein annan tyskar. *Eg fekk bara ein fod i rauå og ud igjønna dørene*, fortalde Gabriel seinare.

Egil Kjell og Reidar Kjell Nielsen som var med faren Christian då dei gjekk med mat til Livar Storhaug. Her har dei vore på laksefiske i Ognaelva, ca 1940. Foto: Christian Nielsen, * i privat eige.

Han vart både slått og sparka, og teken med til arresten i Eigersund. Han kom for retten, og dommaren spurde om det var så at børsa var ladd. *Jau, dæ var likt til dæ*, svarta Gabriel. Han fekk 50 kroner i bot eller tilsvarende fengselsopphald. Den gjennomskotne klokka vart seinare sett i stand att.

SÅ KOM FREDEN

Magnus Fjellheim fortel i boka Folkeminne frå Oгнаheiå, at han hugsa godt morgonen den 9. april 1940 då dei tyske flya flaug inn over landet. Han talde 10 stk., *høgt oppe og i tett fylgje stemnde dei mot nord*. Han hugsa også 8. mai 1945. Brått stod det ein tyskar med sykkel i tunet. Han såg trist og miserabel ut. *Buksekeua var loslitne*, fortel Magnus, *og til og med hakekorset over høgere brystlomme var mykje falma. Niks egg her*, var mora til Magnus rask til å informera tyskaren om. Dette var det vanlegaste ærendet slike einstøingar hadde. *Nu er den krig snart slutt*, repliserte tyskaren og slo ut med venstre armen. *Dermed var det tyskaren som fekk bodbera den gladaste budskapen me kunne få*, fortel Magnus. Og mora vart så glad at ho serverte karen smørbrød med speilegg. Det var ikkje kvardagskost der i garden.

Morgonens maisol lyste ven og skapte reine idyllen i tunet vårt, fortel Magnus Fjellheim om denne dagen. Han var då fjorten år. Skrivaren av denne teksten var seks år, og same solvarme maidagen i 1945 kom eg gåande langs jernbanelina frå Kverme mot Brusand. Eg hadde vore på Kverme og leika med nokre av ungane der. Då eg kom fram til Brusand stasjon, såg eg det hadde samla seg mykje folk. Dei stod på sørsida av huset og tok imot radioapparat som tyskarane hadde lagt beslag på. Radioane var lagra i den søre skuten i jernbanebygget. Seinare fekk eg vita av Tomas Stokkeland at det å bryta opp døra til dette romet, hadde vore ein test på om krigen var slutt. For folk var usikre. Dei kunne mest ikkje tru at fem års mørketid var over, og dei nølte med å sleppa jubelen laus. Men så var det eit

klokt hovud som kom på tanken om å brekka opp døra og ta ut radioane. Og ingen tyske soldatar kom og sa *Verboten!* Dermed våga dei å tru på at det var sant. Dei greip radioen og sprang heim. Og noko av det fyrste dei gjorde, var å riva ned dei forhatte, svarte blendingsgardina, samla dei i ein haug i gardsromet og tenna på. Og medan blendingsgardina brann, kunne dei endeleg sleppa til gleder over at fem års mareritt var over.

Margit Sirevåg fortel: *Den dagen krigen var slutt, sprang han far opp og ned på loftet*. Du veit dei fekk bare nyheter på engelsk, og han far hadde vore i Amerika og kunne språket. Og han Kjell sa: *Er du sikker, er du heilt sikker på at krigen er slutt?* Han fekk ja til svar, og då heiste dei flaget. Straks etter ringde telefonen. Det var fru Monsen: *Hva er det dere flagger for? Krigen er slutt*, svarta Margit. Det var stor stas. Dette var den 7. mai. Freden vart ikkje endeleg stadfesta før dagen etter, den 8. mai. Då for folk avstad til Brusand for å henta radioane sine, og dei kunne lytta på radioen ope og ærleg.

Der var strålande andlet over alt. Og dei kunne seia til seg sjølv og alle andre at nå var krigen slutt både på Brusand, Oгна og i Sirevåg og alle andre stader. Og dei kjørte rundt med bilane sine med folk på lasteplanet som skråla og ropa og svinga med flasker. Og hos Jaarvik på Oгна kunne dei stella til fest. Margit fortel at i gangen på krambua denne dagen stod det ein mann frå Eigersund. Han var motstandsmann og hadde gøymt seg i heia. Og så hadde han høyrte nyss om at krigen var slutt. Var det sant? *Ja, det er sant! Og her inne feirar me med det vesle me har av kakemat. Og er det nokon som fortener kake, så er det du. Kom inn!*

På Brusand kom det eit lite fly frå vest ein av dei fyrste fredsdagane. Det flaug lågt over Bjårvatnet og slepte ned noko som likna på snop. Folk var elleville og vassa til knes med skoa på for å få tak i dei dyrebare godsakene. Der var det visst både drops og sjokolade.

Etter kvart stilna feiringa av, men eit fenomen hugsar eg godt: Fredsmarsjen. Over heile landet vart det arrangert marsjar for å feira at freden var komen. Fredsmarsjen på Brusand gjekk frå bensinstasjonen til Eilert og Karen Berland og til kyrkja på Oгна. Det var ein varm sommardag og karane gjekk med oppbretta skjorteeremar. Eg hugsar at far min, Elias, var ein av dei som gjekk. Han og alle andre som deltok, fekk eit merke til å festa på jakken, fredsmarsjmerket.

Av meir langvarige etterverknader av krigen var å sprengja dei mange minene som låg og flaut i sjøen. *Drivende mine observert, sekstire grader og to minutter nord, tre grader og fire minutter øst.* Slike meldingar i radioen var vanlege den fyrste tida etter krigen. Dersom

Ei stranda drivmine. Foto: Ukjent, *Hå folkebibliotek.

den mineliknande gjenstanden var i vårt område, kunne me sjå eit norsk marinefartøy sprengja mina i lufta så vassøyla stod høgt til vers i Ognabukta. Straks etter kom fiskeskøytene frå Sirevåg tøffande ut frå hamna for å plukka opp daud fisk. Me som budde på Brusand, kunne fylgja operasjonen frå verandaen på meieriet.

KRIGAR VARER LENGE ETTER AT DEI TEK SLUTT

Ein krig med fem års okkupasjon er ei krisetid for land og folk. I slike periodar vert både folk og enkeltpersonar sette på prøve. Ein må velja kven ein skal halda med, og korleis ein skal klara seg gjennom dagane. I denne artikkelen har eg prøvt å skildra nokre sider ved desse krigsåra slik folk i våre lokalsamfunn opplevde dei. Ein krig set djupe spor, og i folk sine minne varer ein krig lenge etter at han tok slutt.

LITTERATURLISTE

- Risa, Lisabet 1990: *Bilete frå Hå. Folk og miljø 1860 – 1950.* Kulturetaten i Hå.
- Tjåland, Johan 2004: *Øvra Bygdå. Folket og eigedomane gjennom dei siste 500 åra.* Eige forlag, Matningsdal 2004.
- Øyri, Audun 2000 og 2004: *Folkeminne frå Oagnaheiå 1 og 2. Eit dugnadsarbeid.* Eige forlag.

MUNNLEGE KJELDER

- Berit Bøe, født Svanes, 1954–
- Ivar Jaarvik, 1955–
- Reidun Kvia, født Nielsen, 1944–
- Trygve Omland i kortfilm på Youtube under overskrifta Brusand.
- Margit Sirevåg, født Jaarvik, 1922–
- Tomas Stokkeland, 1922–2017